

MACIEJ GROCHOWSKI
Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków
e-mail: maciej.grochowski@ijp.pan.pl
ORCID 0000-0002-1230-7005

OPERATORY LIMITACJI O POSTACI SUPERLATYWU PRZYSŁÓWKA W JĘZYKU POLSKIM

LIMITATORS IN THE SHAPE OF THE SUPERLATIVE OF ADVERB IN POLISH

ABSTRACT: It is possible to distinguish in Polish a special class of lexical units that have the shape of adverb superlatives, yet belong to the class of metapredicative operators. The paper discusses a subclass of them, namely limitators.

A limitator opens one syntactic position, primarily on its right side, for an expression implying the notion of quantity, number or measure; grammatical forms of the expressions filling this position are varied. Contrary to that, a superlative of adverbs opens up two positions, the first for a verb and the other for a prepositional phrase. The paper contains a detailed analysis of five homonymic units belonging both to the class of adverbs and to the class of limitators.

KEYWORDS: the contemporary Polish language, syntax, parts of speech, connotation, quantification

SŁOWA KLUCZOWE: współczesny język polski, składnia, części mowy, konotacja, kwantyfikacja

1.1. W literaturze z zakresu gramatyki języka polskiego przysłówki jako część mowy (leksem) charakteryzowany jest w różny sposób. Eksponuje się jednak zawsze związek przysłówka z czasownikiem, przyjmując, że pierwszy jest podrzędnikiem drugiego, choć nie jest przez niego implikowany. Implikacja przysłówka motywowana znaczeniem poszczególnych leksemów czasownikowych (por. np. *Piotr czuje się źle. Uroczystość trwała długo.*) stanowi osobny problem.

Zgodnie z konwencją terminologiczną klasycznego strukturalizmu przysłówkę uważa się za człon syntaktyczny (syntaktem) konotujący kategorialnie czasownik i wchodzący z czasownikiem w relację dwustronną (Bühler 2004, Milewski 1965, Gołąb 1967, Zaron 2003). Teza, że przysłówek jest leksemem określającym również przymiotnik (Grzegorzczkova 1975, Laskowski 1998, Zaron 1993, 2003) nie jest już tak powszechnie aprobowana jak teza wcześniejsza (w tym artykule też nie jest), zwłaszcza od czasu podjęcia badań nad jednostkami należącymi do poziomów meta (będzie o tym mowa niżej). Charakterystyka przysłówka jako leksemu, który jest określany m.in. przez przysłówek, zawiera błędne koło bezpośrednio, musi być więc *a priori* odrzucona. W wielu pracach podkreśla się, że przysłówek nie wchodzi w zależność syntaktyczną z rzeczownikiem (Laskowski 1998, s. 57; Wróbel 1996, s. 57; Zaron 1993, s. 39; Grochowski 1986, s. 51; 1997, s. 24). Leksemy przysłówkowe przeciwstawia się na podstawie tego kryterium jednostkom innych klas, np. modalizatorom (Laskowski 1998) lub partykułom (Wróbel 1996, Grochowski 1986, 1997). Drugi człon opozycji zależy od proponowanej klasyfikacji leksemów.

1.2. Przysłówki są nieodmienne. Niektóre leksemy przysłówkowe podlegają stopniowaniu (Grzegorzczkova 1998, Karolak 1999). Stopniowanie jest operacją semantyczną, która polega na komunikowaniu różnic ilościowych między cechami obiektów lub stanów rzeczy. Inwariantem semantycznym komparatywu jest wynik porównania danej cechy w dwóch stanach rzeczy, nieidentycznych pod względem wielkości. Inwariantem semantycznym superlatywu jest wynik porównania danej cechy w co najmniej trzech stanach rzeczy, umożliwiającą wybór tego stanu, w którym wielkość tej cechy jest większa lub mniejsza niż w pozostałych (Bałabaniak 2013, Jurkowski 1976, Laskowski 1977, Grochowski 2018).

Roman Laskowski (1998, s. 86) w GWJPM przyjął, że formy stopnia wyższego i najwyższego przymiotnika i przysłówka są odrębnymi leksemami, ponieważ różnią się składniowo i semantycznie od form stopnia równego. Jadwiga Wajszczuk (2010, s. 28) w najnowszej, znanej mi klasyfikacji leksemów polskich zaliczyła komparatywy przymiotników i przysłówków do klasy predykatów zależnych, czyli do takich syntaktemów, które mogą wchodzić na pozycje otwierane przez inne leksemy i równocześnie otwierać, z drugiej strony, nowe pozycje syntaktyczne. Kwalifikacja superlatywów byłaby na zasadzie analogii taka sama. Superlativus przysłówka konotuje składniowo frazę nominalną przyimkową i jako jej nadrzędnik wchodzi w relację dwustronną z wyrażeniem reprezentowanym przez określone leksemy przyimkowe (najczęściej *z / spośród* + gen.) i formy określonych klas semantycznych rzeczowników, prymarnie denotujących nazwy zbiorowości. Np.

- (1) Piotr czyta najwolniej z całego rodzeństwa.
- (2) Chile są najszybciej rozwijającym się państwem Ameryki Łacińskiej.
- (3) Ewa najładniej się uśmiecha ze wszystkich dziewcząt w klasie.
- (4) Kowalski najdłużej należał do partii spośród wszystkich jej działaczy.

1.3. Operatory metapredykatywne to według Jadwigi Wajszczuk (2010, s. 28) jedna z pięciu grup predykatów niezależnych, czyli takich syntaktemów, które otwierają pozycje syntaktyczne, ale nie wchodzą na pozycje otwierane przez inne leksemy. Autorka nie używa w swoim podziale terminu „operatory metapredykatywne”, posługuje się następującą opisową charakterystyką grupy: „words of the type: *bardzo, niemal, prawie, całkiem, zbyt, dość, około [stu], tuż [za płotem]*, etc. (intensifiers, limitators, approximators)”. W pracach z zakresu teorii leksykografii, dotyczących jednostek funkcyjnych zwróciliśmy uwagę (Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014, s. 27; 2018, s. 194), że pozycja otwierana przez operator metapredykatywny jest nacechowana semantycznie, a wyrażenia zdolne do występowania w tej pozycji są pod względem formalnym różne. Idąc za sugestią Wajszczuk wyodrębniamy w klasie tych operatorów operatory gradacji, aproksymacji i limitacji. Podział ten należy uważać za tymczasowy, ponieważ z klasy liczącej prawdopodobnie kilkaset jednostek zbadanych zostało zaledwie kilkadziesiąt. Operatory limitacji otwierają miejsce dla wyrażenia, które opisuje właściwość zajmującą wysokie lub niskie miejsce na danej skali, w porównaniu z oczekiwaniami mówiącego, np. *aż, ledwie, ledwo, zaledwie, dopiero, już*.

1.4. Przedmiotem tego artykułu jest kilkuelementowy zbiór jednostek, których kształt jest tożsamy z kształtem superlatywu przysłówka, a których właściwości składniowe i znaczenie wskazują na przynależność do innej klasy gramatycznej. Stawiam hipotezę, że jednostki o postaci *najdalej, najmarniej, najmniej, najprędzej, najwyżej* są operatorami metapredykatywnymi i reprezentują podklasę operatorów limitacji. Celem tego artykułu jest porównanie właściwości składniowych i semantycznych superlatywów przysłówka oraz wymienionych, homonimicznych z nimi, operatorów, a przede wszystkim uzasadnienie odrębności gramatycznej porównywanych leksemów. W drugiej części artykułu przedstawiam opisy wymienionych jednostek w sześciu słownikach ogólnych współczesnej polszczyzny, od SJPDor począwszy, a kończąc na WSJP. Porównuję sposoby hasłowania jednostek i ich kwalifikację gramatyczną. Nie analizuję szczegółowo definicji słownikowych ani ich nie oceniam, wymagałoby to koncentracji uwagi na metodach ustalania reprezentacji semantycznej jednostek funkcyjnych. Problem ten nie należy do tematyki tego artykułu.

2.1. Za punkt wyjścia analizy przyjmuję przykładowe wypowiedzenia, pochodzące z NKJP lub utworzone przeze mnie na wzór zarejestrowanych w NKJP, w których

każdy z występujących dwukrotnie ciągów diakrytów raz jest użyty jako superlativus przysłówka, a drugi raz jako operator metapredykatywny. Ciąg *najwyżej* jest reprezentowany przez trzy wypowiedzenia, w ostatnim jest partykułą. Por.

- (5) Nauczyciele zarabiają **najmarniej** ze wszystkich grup zawodowych. (NKJP)
- (6) Do zachodu słońca pozostały jeszcze **najmarniej** trzy godziny. (NKJP)
- (7) Ze wszystkich wędlin **najprędzej** zepsuł się baleron.
- (8) Remont budynku rozpocznie się **najprędzej** w przyszłym roku.
- (9) Ze wszystkich uczestników zebrania siedział **najdalej** od trybuny.
- (10) Oddam ci wszystkie książki **najdalej** za miesiąc.
- (11) Piotr zmienił się **najmniej** z twoich kolegów ze studiów.
- (12) Przewiduję, że ten proces potrwa **najmniej** pięć lat.
- (13) Ze wszystkich uczestników konkursu Nowaka oceniono **najwyżej**.
- (14) Poopalam się na plaży **najwyżej** trzy godziny.
- (15) Czego mi zwracasz głowę głupimi lekcjami? Raz możemy nie odrobić. **Najwyżej** złapiemy dwóje. (NKJP)

Wypowiedzenia (5), (7), (9), (11), (13), w których ciąg o postaci superlatywu przysłówka pełni swoją prymarną funkcję, odpowiadającą formie, łączy to, że jednostki przysłówkowe wchodzą w zależność dwustronną, odpowiednio z formą czasownika, do której zostały dodane, i z frazą nominalną przyimkową w genetywie (z przyimkiem *z(e)*), dla której otwierają pozycję syntaktyczną. Potwierdzeniem postulowanej zależności jest redukcja przysłówka powodująca dewiację poszczególnych wypowiedzeń. Por. (5), (7), (9), (11), (13) z podanymi niżej (16), (17), (18), (19), (20):

- (16) *Nauczyciele zarabiają ze wszystkich grup zawodowych.
- (17) *Ze wszystkich wędlin zepsuł się baleron.
- (18) *Ze wszystkich uczestników zebrania siedział od trybuny.
- (19) *Piotr zmienił się z twoich kolegów ze studiów.
- (20) *Ze wszystkich uczestników konkursu Nowaka oceniono.

Są one dewiacyjne syntaktycznie, co ma również swoje konsekwencje semantyczne (Grochowski 2008). Nowe wypowiedzenia są nieinformatywne. Odbiorca takich wypowiedzeń, a w każdym razie rodzimy użytkownik języka, jest zdolny do interpolowania jednostek mających postać superlatywu przysłówka, interpolacja powoduje jednak zmianę treści wypowiedzeń wyjściowych. Głębsze są konsekwencje redukcji przysłówka *najdalej* z wypowiedzenia (18). Przysłówek *daleko* otwiera pozycję dla frazy wprowadzanej przez przyimek *od*, a ta właściwość składniowa jest dziedziczona przez formę superlatywu (Węgiel 2000, s. 176). Odizolowanie frazy z ciągiem *od* od jej podstawy przysłówkowej powoduje, że nie da się powiązać tej frazy bezpośrednio z czasownikiem.

Wspólną cechą superlatywów przysłówka w analizowanych wypowiedzeniach jest zmienność pozycji linearnej tych jednostek względem czasownika. Dopuszczalna jest zarówno ich antepozycja (bezpośrednia i pośrednia), jak i postpozycja (bezpośrednia i pośrednia). Również szyk frazy z przyimkiem *z(e)* względem przysłówka jest zmienny. Może ona występować w bezpośredniej i pośredniej antepozycji albo postpozycji.

2.2. W wypowiedzeniach (6), (8), (10), (12), (14) ciąg o postaci superlatywu przysłówka nie jest przysłówkiem i nie wchodzi w zależność składniową z formą czasownikową. Świadczy o tym redukcja tego ciągu niemająca wpływu na strukturę składniową poszczególnych wypowiedzeń. Por. wypowiedzenia zredukowane:

- (21) Do zachodu słońca pozostały jeszcze trzy godziny.
- (22) Remont budynku rozpocznie się w przyszłym roku.
- (23) Oddam ci wszystkie książki za miesiąc.
- (24) Przewiduję, że ten proces potrwa pięć lat.
- (25) Poopalam się na plaży trzy godziny.

Czasowniki tworzące badane wypowiedzenia wchodzi w zależność składniową z frazami nominalnymi, przyimkowymi (22), (23), lub bezprzyimkowymi (21), (24), (25), implikującymi pojęcie ilości *sensu largo*, mające wykładniki w postaci liczebnika i/lub rzeczownika. Frazy te wypełniają pozycje syntaktyczne otwierane przez czasownik, por. (21), (22), (24), reprezentują więc argumenty w danej strukturze predykatowo-argumentowej, bądź są do czasownika dodane, stanowiąc części odrębnych struktur predykatowo-argumentowych, por. (23), (25). Rozstrzygnięcie tego, jaki jest status danej frazy w danym wypowiedzeniu wymaga analizy struktury syntaktyczno-semantycznej poszczególnych czasowników, a to nie stanowi celu tego artykułu.

Ciągi o postaci superlatywu przysłówka w wypowiedzeniach (6), (8), (10), (12), (14) są odrębnymi leksemami należącymi do klasy operatorów metapredykatywnych, do subclassy operatorów limitacji. Otwierają one, prymarnie prawostronnie, pozycję syntaktyczną dla wyrażeń nacechowanych semantycznie. Wyrażenia te, o czym już była mowa, są zróżnicowane składniowo. Fakt, że występują one w pozycji konotowanej przez operatory metapredykatywne, można potwierdzić w wyniku redukcji tych wyrażeń, powodującej dewiację syntaktyczną wypowiedzeń, mającą również swoje konsekwencje semantyczne. Por.

- (26) *Do zachodu słońca pozostały jeszcze **najmarniej**.
- (27) *Remont budynku rozpocznie się **najprędzej**.
- (28) *Oddam ci wszystkie książki **najdalej**.
- (29) *Przewiduję, że ten proces potrwa **najmnie**.
- (30) *Poopalam się na plaży **najwyżej**.

Omawiane operatory metapredykatywne występują z reguły w bezpośredniej antepozycji względem konotowanych przez nie fraz. Taki szyk operatorów można by nazwać zapewne neutralnym. Niemniej jednak za interpretacją postpozycji jako szyku wtórnego operatorów nie przemawiają żadne relewantne argumenty. Jedynie intuicja rodzimego użytkownika skłania do umieszczenia akcentu bardziej na postpozycyjnym operatorze niż na antepozycyjnym.

Jeden z wymienionych wcześniej leksemów homonimicznych w stosunku do superlatywu przysłówka, *najwyżej*, por. (15), należy do klasy partykuł. Zgodnie z przyjętym rozumieniem tego terminu, partykuła to operator metatekstowy otwierający jedną pozycję dla rematu wypowiedzenia, nienacechowaną gramatycznie ani semantycznie, kookurujący z wyrażeniami wypełniającymi tę pozycję i komentujący remat wypowiedzenia (szerzej w: Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014, s. 26; 2018, s. 192). O opisie jednostek o postaci *najwyżej* w słownikach będzie jeszcze mowa w punkcie 3.6.

3.1. Badane tutaj jednostki homonimiczne niemal w każdym słowniku ogólnym współczesnej polszczyzny są opisywane inaczej. Jednostki pełniące funkcję superlatywu przysłówka z reguły nie stanowią odrębnych haseł. Są często, ale nie zawsze wymieniane, a tym bardziej nie zawsze ilustrowane przykładami, w artykułach hasłowych wprowadzanych przez formę pozytywu przysłówka. Omawiane tu operatory metapredykatywne są wyróżniane jako odrębne hasła w WSJP, dlatego też słownik ten może być dobrym punktem wyjścia przy porównywaniu z wcześniejszymi słownikami ogólnymi, mianowicie SJDor, SJPSz, USJP, ISJP i SWJP.

3.2. Jednostka *najmarniej* jako operator metapredykatywny limitacji (notabene, nie ma jej w tym znaczeniu w moim idiolekcie, opieram się więc tylko na przykładach zarejestrowanych w całym NKJP, a jest ich zaledwie 118) jest notowana tylko w WSJP, który objaśnia ją za pomocą następującej definicji (akceptowalnej):

‘wielkość tego, o czym mowa, jest taka, że to, co mówi nadawca, to najmniejsza jego zdaniem możliwa wartość, chociaż sądzi, że może być większa.’

Operator otwiera pozycję syntaktyczną dla frazy zawierającej wyrażenie liczbowe, może być ono reprezentowane przez jednostkę lub konstrukcję należącą do różnych części mowy; najczęściej jest to liczebnik i rzeczownik. Por. np.

(31) Wyprawka pierwszoklasisty to **najmarniej** czterysta złotych. (NKJP)

(32) Na „malucha” na przedpłaty czekało się **najmarniej** pięć lat. (NKJP)

(33) Nikogo nie ma w redakcji, bo śpimy **najmarniej** do południa. (NKJP)

WSJP trafnie eliminuje ze zbioru elementów zdolnych do zajmowania pozycji konotowanej przez operator *najmarniej* wyrażenia „nazywające maksymalną liczebność obiektów typu *wszyscy, każdy*”. Z omawianym operatorem kontrastuje

superlativus przysłówka, konotujący kategorialnie czasownik, jak np. w (34), (35); por. też z (5):

(34) Nawet **najmarniej** napisana książka na ten temat robi na mnie ogromne wrażenie. (NKJP)

(35) Na tym tle **najmarniej** wypadła Magda. Zmartwiona, niezorganizowana, chwiejąca się niepewnie w niewygodnym obuwiu. (NKJP)

3.3. Jednostka *najprędzej* jest notowana tylko w WSJP, który kwalifikuje ją gramatycznie jako operator metapredykatywny limitacji i objaśnia za pomocą definicji: 'to, o czym mowa, nie wydaje się możliwe i nadawca mówi, że nie można powiedzieć niczego więcej o tym niż to, co mówi i że nawet to, co mówi, nie jest pewne'.

W innych słownikach ogólnych współczesnej polszczyzny, od SJPDor począwszy, nie jest rejestrowana jednostka o postaci *najprędzej* nawet jako ilustracja superlatywu przysłówka. NKJP podaje ogółem 2628 przykładów wypowiedzeń zawierających ciąg *najprędzej*, w tym też reprezentujące (w mojej ocenie) operator metapredykatywny limitacji. Por. np.

(36) Główny ideolog partii Susłow powiedział mi w rozmowie, że książka ukaże się **najprędzej** za dwieście lat. (NKJP)

(37) Nowe rozporządzenie zacznie obowiązywać **najprędzej** w styczniu przyszłego roku. (NKJP)

(38) Wyniki badań krwi będą znane **najprędzej** jutro. (NKJP)

W konotowanej przez tę jednostkę, prymarnie prawostronnej, pozycji syntaktycznej występują frazy nominalne i adverbialne. Z wypowiedzeniami zawierającymi operator limitacji *najprędzej* kontrastują wypowiedzenia z homonimicznym superlatywem przysłówka:

(39) Dziewczyna pierwsza zaczęła sypać w czasie przesłuchań, **najprędzej** spośród wszystkich przesłuchiowanych okazała skruchę i dostała niższy wyrok. (NKJP)

(40) Można o nim powiedzieć, że powstał **najprędzej** ze wszystkich pomników polskich, a może i świata. (NKJP)

(41) Wśród kobiet triumfowała Maria Michta, a spośród mężczyzn **najprędzej** tę odległość pokonał Józef Pszczółka. (NKJP)

3.4. Jednostka *najdalej* stanowi osobne hasło w WSJP i w SWJP, w pierwszym słowniku jest operatorem metapredykatywnym limitacji, a w drugim przysłówkiem. W SJPDor, SJPSz i USJP *najdalej* jest rejestrowane jako jedno ze znaczeń przysłówka *daleko*, reprezentowane wyłącznie przez formę stopnia najwyższego. Głównym komponentem semantycznym definicji *najdalej* w pięciu wymienionych słownikach jest 'nie później niż', a jako bliskoznacznik tego wyrażenia podają one *najpóźniej*.

ISJP nie wyróżnia jednostki *najdalej*, podaje tylko dwa przykłady jej użycia, ilustrujące znaczenie przysłówka *daleko* (bez względu na formę stopnia), wskazujące na odległość czasową; por. „Jeżeli jakieś zdarzenie lub jakiś stan są **daleko**, to znacząca odległość w czasie dzieli je od chwili, w której lub o której mówimy.” Z definicją tą nie są skorelowane wypowiedzenia z *najdalej*, które mają ją egzemplifikować:

(42) Musicie być gotowi **najdalej** za kwadrans. (ISJP)

(43) Jutro, a **najdalej** pojutrze, musimy jechać. (ISJP)

Towarzyszący definicji opis gramatyczny *daleko* jest nieadekwatny do właściwości jednostki *najdalej*. Nie ma ona tych samych cech co formy stopnia równego i wyższego przysłówka. W wypowiedzeniach (42), (43) nie jest przysłówkiem, nie wchodzi bowiem w relację syntaktyczną z czasownikiem, tylko odpowiednio z frazą nominalną przyimkową i frazą adwerbialną. W przytoczonym znaczeniu antonimem *daleko* nie jest *blisko*.

Jak wynika z przykładów słownikowych i korpusowych, operator limitacji o postaci *najdalej* konotuje frazy temporalne (Laskowski 2003, 2005). Są one formalnie zróżnicowane, mają postać grup nominalnych, z różnymi przyimkami, i grup adwerbialnych. Por. np.

(44) Choroba jest nieuleczalna. **Najdalej** po kilkunastu miesiącach prowadzi do zejścia śmiertelnego. (NKJP)

(45) Oddam panu wszystko razem **najdalej** za miesiąc. (NKJP)

(46) Cechy dziedziczne wracają w trzecim, **najdalej** w czwartym pokoleniu. (NKJP)

(47) Czekali na rozkazy. **Najdalej** w ciągu ośmiu godzin od ich wydania znajdują się w Nowym Jorku. (NKJP)

(48) Ja tu zostanę do kwietnia **najdalej**, a potem nad morze. (NKJP)

(49) **Najdalej** pojutrze wjadą tu dalsze piękne wozy pod następne, właśnie wykańczane wiaty. (NKJP)

3.5. Ciąg *najmniej* we wszystkich słownikach ogólnych współczesnej polszczyzny, z wyjątkiem ISJP, stanowi osobne, przynajmniej jedno, hasło. W WSJP jest kwalifikowany jako operator metapredykatywny limitacji i objaśniony za pomocą następującej definicji: ‘wielkość tego, o czym mowa, jest taka, że zajmuje najniższe miejsce na wymaganej skali’. Ilustrują ją m.in. przykłady wypowiedzeń

(50) (...) dostanę nie cztery, nie pięć, ale **najmniej** siedem drewnianych skrzynek, a w ogóle do zimy jeszcze daleko, zresztą, kto wie, może mieć łagodny przebieg. (NKJP)

(51) A i to potrwa **najmniej** do tysiąc dziewięćset siedemdziesiątego roku. (NKJP)

(52) Madzię złapali przed szturmem. Wiozła dla nas pieniądze z Łodzi i inne jeszcze rzeczy. Sprawa beznadziejna. **Najmniej** pięć lat. (NKJP)

Omawiany operator konotuje wyrażenia liczbowe z wyjątkiem „nazywających maksymalną liczebność obiektów typu *wszyscy, każdy*”.

W SJPDor i w SJPSz hasło *najmniej* reprezentuje dwa znaczenia, mianowicie stopień najwyższy od *mało* oraz ‘nie mniej niż, przynajmniej’, bez kwalifikacji gramatycznej. USJP wyróżnia trzy hasła homonimiczne o postaci *najmniej*, pierwsze dwa, odsyłaczowe, mają reprezentować stopień najwyższy od *I mało* i *II mało*. Drugi odsyłacz jest bez pokrycia, jako że *II mało* jako zaimek liczebny nieokreślony nie podlega stopniowaniu, nie może więc mieć formy stopnia najwyższego. Hasło *III najmniej* jest objaśnione za pomocą takiej oto definicji: ‘partykuła komunikująca, że ilość, liczba lub miara czegoś jest nie mniejsza od wymienionej i że może być większa; przynajmniej’. Odzwierciedla ona znaczenie operatora limitacji wyróżnione w WSJP, co potwierdzają też przykłady podane w USJP:

(53) Konferencja potrwa **najmniej** cztery godziny.

(54) Opłatę za wodę podniosą **najmniej** dwukrotnie.

Zamieszczony na końcu artykułu hasłowego komentarz dotyczący łączliwości opisywanej jednostki nie potwierdza jej przynależności do klasy partykuł (por. 2.2.). W komentarzu tym jest bowiem powiedziane, że „partykuła (...) jest dodawana do liczebników, wyrażen pochodzących od liczebnika, rzeczowników nazywających liczbę, ilość lub miarę”.

SWJP zalicza jednostkę *najmniej* do klasy modulantów. Termin ten, wprowadzony przez Jodłowskiego (1976: 20), ma nazywać wyrazy, które nie są składnikami wypowiedzenia ani wskaźnikami zespolenia i nie determinują składników, którym towarzyszą, lecz jedynie „zaznaczają pozakonstrukcyjne elementy wypowiedzenia”. Definicja *najmniej* w SWJP stara się odzwierciedlić dość ściśle znaczenie omawianego operatora; por. ‘z określeniami liczby, ilości, miary czegoś: tyle na pewno, a spodziewam się, że więcej; co najmniej’.

ISJP ogranicza się do utożsamienia znaczenia jednostki *najmniej* ze znaczeniem jednostki *przynajmniej*, mimo istotnych różnic w kwalifikacji gramatycznej jednostek. Pierwsza została zaliczona do przysłówek dodawanych do czasownika (wbrew podanym przykładom), druga do partykuł (o opozycji *co najmniej* – *przynajmniej* zob. w: Grochowski 2014).

Por. przykłady użycia *najmniej* jako operatora limitacji:

(55) Leje – rzekł – będzie **najmniej** trzydniówka. (NKJP)

(56) Kara ograniczenia wolności trwa **najmniej** miesiąc, najwyżej rok, poniżej roku wymierza się ją w miesiącach. (NKJP)

(57) Panna Asmare urodziła się **najmniej** ćwierć wieku temu i jak na afrykańskie standardy była już panną lekko podstarzałą. (NKJP)

3.6. W WSJP są wyróżnione dwie jednostki homonimiczne o postaci *najwyżej*, pierwsza uznana za przysłówek, mająca znaczenie ‘ostatecznie’, druga uznana za dwuznaczoną jednostkę funkcyjną, w pierwszym znaczeniu kwalifikowana jest jako operator metapredykatywny aproksymacji, a w drugim jako partykuła wyróżniająca. Nie wszystkie cytaty ilustrujące te rozróżnienia są trafnie dobrane. Jednostce *najwyżej I*, niesłusznie uznanej za przysłówek, należy przypisać znaczenie, które ma partykuła *w ostateczności*, a nie *ostatecznie*. W *Słowniku gniazdowym partykuł polskich* (Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014, s. 187–189, 195–197) uznaliśmy wymienione partykuły za nierównoznaczne. Pierwszej przyporządkowaliśmy następującą reprezentację semantyczną: ‘nadawca mówi o T, że jeżeli nic innego, co było brane pod uwagę i uważane za lepsze, nie będzie możliwe, to R’ (tamże, s.195). Odzwierciedla też ona przekonująco znaczenie jednostki *najwyżej I* w cytowanym w WSJP wypowiedzeniu

(58) Chyba jednak lepiej wypić, myślę, **najwyżej** potem zwiymiotuję. (NKJP)

Wyodrębnienie dwóch znaczeń jednostki *najwyżej II* nie jest słuszne. Por. np. cytaty ilustrujące w WSJP dwa jej inne znaczenia:

(59) (...) trwało to wszystko jednak krótko, parę dni, **najwyżej** tydzień, gdy wreszcie Ludka pojawiła się znów wymalowana, wyelegantowana, zaczepna i pełna werwy.

(60) Broń była nowiutka. **Najwyżej** raz przestrzelana. Z pełnymi magazynkami.

Definicje tych znaczeń, ujęte co prawda w odmiennych konwencjach terminologicznych i redakcyjnych, łączy wspólny komponent treściowy ograniczający zakres tego, o czym mowa do ‘nie więcej niż’. Zgodnie z zasadą niemnożenia bytów należałoby wydzielić jedno znaczenie jednostki *najwyżej II* i zakwalifikować ją do klasy operatorów metapredykatywnych limitacji. Por. ponadto:

(61) Ściana z mansardowym oknem miała **najwyżej** osiemdziesiąt centymetrów wysokości. (NKJP)

(62) Prawo cywilne dopuszcza **najwyżej** pięciokrotne zawieranie małżeństwa. (NKJP)

(63) Ścieżkami ku górze posuwało się **najwyżej** kilkanaście osób. (NKJP)

Uzasadnione byłoby wyodrębnienie superlatywu przysłówka o postaci *najwyżej*, którego w WSJP brakuje. Przykłady użycia tej jednostki można znaleźć pod hasłem *wysoko*.

W SJPDor jednostki o postaci *najwyżej* – z relewantnym dla operatorów limitacji komponentem semantycznym ‘nie więcej niż’ – są hasłowane dwukrotnie. W znaczeniu 3. hasła *wysoko* omawianą jednostkę rejestruje się wśród dwuznacznych związków frazeologicznych. Podane są dwa tzw. odcienie znaczeniowe *najwyżej* (wyróżnia i definiuje je tak samo SJPSz):

a) ‘nie więcej niż, tylko’, np.

(64) Z tego, co zostało po ojcu, będą mogli żyć **najwyżej** parę lat.

b) ‘w ostatecznym (najgorszym lub najlepszym) razie; ostatecznie’, np.

(65) **Najwyżej** nie wyprawi się świąt.

W artykule hasłowym wprowadzonym przez *najwyżej* podane są dwa znaczenia jednostki: 1. Stopień najwyższy od *wysoko*, 2. ‘nie więcej niż; w najlepszym razie (często w tym samym znaczeniu *co najwyżej*)’; np.

(66) (...) pobędę tu chyba **najwyżej** dwa tygodnie.

(67) Mnie kawa szkodzi, mogę **najwyżej** jedną filiżankę.

Definicja drugiego znaczenia stanowi połączenie fragmentów dwóch definicji jednostki zamieszczonych pod hasłem *wysoko* w znaczeniu 3.

USJP podaje dwa hasła homonimiczne o postaci *najwyżej*. W pierwszym wyróżnia się dwa znaczenia – stopnia najwyższego od *wysoko* oraz ‘w ostatecznym razie, ostatecznie’. Drugie, bez kwalifikacji gramatycznej, odpowiada przypuszczalnie omawianemu już znaczeniu partykuły *w ostateczności*. Drugie hasło homonimiczne, zaliczone przez USJP do partykuł, ma właściwości wyróżnionego już wcześniej operatora limitacji. Potwierdzają to cytowane przykłady wypowiedzeń oraz komentarz na końcu artykułu hasłowego, informujący o ograniczeniach użycia jednostki: „jest dodawana do liczebników, wyrażeń pochodzących od liczebnika, rzeczowników nazywających liczbę, ilość lub miarę”.

W SWJP podane są również dwa hasła homonimiczne o postaci *najwyżej*, reprezentujące jednostki kwalifikowane jako przysłówek i modulant. Pierwsza jednostka ma znaczenie ‘z określeniami liczby, ilości, miary czegoś: nie więcej niż’, odpowiadające omawianemu operatorowi limitacji. Druga – zdefiniowana za pomocą formuły ‘tym słowem mówiący wyraża, że jego zdaniem nie stanie się nic gorszego niż to, o czym mowa; w najgorszym razie’ – reprezentuje przypuszczalnie charakteryzowaną już partykułę *w ostateczności*.

ISJP zamieszcza jednostkę *najwyżej* w artykule hasłowym wprowadzonym przez *wysoko* i opisuje ją jako dwuznaczną. W pierwszym znaczeniu, kwalifikowana jako partykuła, jest używana „aby określić maksymalną wielkość, zakres lub natężenie czegoś”. Znaczenie to odpowiada operatorowi limitacji. W drugim znaczeniu, kwalifikowana jako przysłówek w stopniu najwyższym, dodawany do czasownika, ma być synonimem jednostki *ostatecznie*.

4. Wspólną cechą składniową operatorów metapredykatywnych limitacji o postaci superlatywu przysłówka jest to, że otwierają one, prymarnie prawostronnie, jedną pozycję syntaktyczną dla wyrażeń implikujących pojęcie ilości *sensu largo*, ściślej mówiąc określających ilość, liczbę, miarę bądź granicę czasu. Formalnie wyrażenia te są zróżnicowane, mają postać fraz nominalnych przyimkowych

i bezprzymikowych, a także fraz adverbialnych. W przeciwieństwie do superlatywów przysłówka operatory limitacji nie wchodzi w relację z czasownikiem ani nie otwierają pozycji syntaktycznej dla frazy nominalnej z przymikiem z / *spośród* (+ gen.).

Porównanie artykułów hasłowych poświęconych operatorom metapredykatywnym limitacji i ich homonimom w sześciu słownikach ogólnych współczesnej polszczyzny pozwala na postawienie tezy, że z punktu widzenia gramatyki najbardziej dokładne opisy badanych jednostek funkcyjnych i odpowiadające współczesnemu stanowi wiedzy o tych jednostkach zawiera *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Każdy opis słownikowy, w tym również opisy omówione w tym artykule, można poprawić; nie ma opisów idealnych.

Skróty

GWJPM – *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzycowa, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1998, wyd. 2;

WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Źmigrodzki, Kraków 2007–2018. <http://www.wsjp.pl/>.

Bibliografia

- Bałabaniak, D. (2013). *Polskie intensyfikatory leksykalne na tle wyrażen gradacyjnych*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Bühler, K. (2004). *Teoria języka. O językowej funkcji przedstawiania*. Tłum. J. Koźbiał, Kraków: Universitas.
- Gołąb, Z. (1967). Próba klasyfikacji syntaktycznej czasowników polskich (na zasadzie konotacji), *Biuletyn PTJ*, 25, 3–43.
- Grochowski, M. (1986). *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*. Wrocław: Ossolineum.
- Grochowski, M. (1997). *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Grochowski, M. (2008). Rola dewiacji w uzasadnianiu hipotez semantycznych. Wprowadzenie do problematyki, *Biuletyn PTJ*, 64, 25–36.
- Grochowski, M. (2014). W poszukiwaniu różnicy znaczeń (na przykładzie opozycji *co najmniej* – *przynajmniej*). W: L. Bednarczuk, A. Bochnakowa, S. Widłak (red.), *Linguistique romane et linguistique indo-européenne. Mélanges offerts à Witold Mańczak à l'occasion de son 90e anniversaire* (251–258). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

- Grochowski, M. (2018). Asymetria semantycznych i gramatycznych ograniczeń stopniowania przymiotników w języku polskim. W: Z. Greń (red.), *Z polskich studiów slawistycznych, seria 13, tom 2, Językoznawstwo* (83–92). Poznań: UAM.
- Grochowski, M., Kisiel, A., Żabowska, M. (2014). *Słownik gniazdowy partykuł polskich*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Grochowski, M., Kisiel, A., Żabowska, M. (2018). Zasady opisu jednostek funkcyjnych w WSJP PAN. W: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania* (191–204). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Grzegorzczkova, R. (1975). *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówek*. Wrocław: Ossolineum.
- Grzegorzczkova, R. (1998). Przysłówek. W: *GWJPM*, 524–534.
- Jodłowski, S. (1976). *Podstawy polskiej składni*. Warszawa: PWN.
- Jurkowski, M. (1976). *Semantyka i składnia wyrażeń gradacyjnych (w językach wschodniosłowiańskich)*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Karolak, S. (1999). Stopniowanie. W: K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (559–561). Wrocław: Ossolineum.
- Laskowski, R. (1977). Od czego lepszy jest lepszy? *Język Polski*, 57, 323–334.
- Laskowski, R. (1998). Zagadnienia ogólne morfologii. W: *GWJPM*, 27–86.
- Laskowski, R. (2003). Präpositionale Ausdrücke mit temporaler Funktion im Polnischen. W: G. Hentschel, T. Menzel (red.), *Präpositionen im Polnischen* (193–226). Oldenburg: BIS.
- Laskowski, R. (2005). Temporalne frazy przyimkowe o funkcji prospektywnej i retrospektywnej. W: M. Grochowski (red.), *Przysłówki i przyimki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego* (209–225). Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Milewski, T. (1965). *Językoznawstwo*. Warszawa: PWN.
- Wajszczuk, J. (2010). Functional class (so called „part of speech”) assignment as a kind of meaning-bound word syntactic information, *Cognitive Studies / Études Cognitives*, 10, 15–33.
- Węgiel, M. (2000). Opis syntaktyczny przysłówka na przykładzie leksemu *daleko*, *Polonica*, 20, 171–185.
- Wróbel, H. (1996). Nowa propozycja klasyfikacji syntaktycznej polskich leksemów. W: H. Wróbel (red.), *Studia z leksykologii i gramatyki języków słowiańskich* (53–60). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Zaron, Z. (1993). Uwagi o miejscu przysłówka w strukturze zdania, *Folia Philologica Macedono-Polonica*, 2, 29–41.
- Zaron, Z. (2003). Funkcjonalna klasyfikacja leksemów polskich (kolejna propozycja). W: M. Gębka-Wolak, I. Kaproń-Charzyńska, M. Urban (red.), *Studia z gramatyki i leksykologii języka polskiego* (179–188). Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.

ABSTRAKT: Można wyróżnić w języku polskim jednostki leksykalne o postaci superlatywu przysłówka należące do klasy operatorów metapredykatywnych. W artykule jest omawiana jedna z podklas tych operatorów, mianowicie operatory limitacji.

Operator limitacji otwiera jedną pozycję syntaktyczną, prymarnie prawostronnie, dla wyrażenia implikującego pojęcie ilości, liczby lub miary. Formy gramatyczne wyrażen wypełniających tę pozycję mogą być różne. Superlativus przysłówka natomiast otwiera dwie pozycje, jedną dla czasownika, a drugą dla frazy przyimkowej. Artykuł zawiera szczegółową analizę pięciu homonimicznych jednostek, należących zarówno do klasy przysłówek, jak i do klasy operatorów limitacji.